

УДК 930.2»19»-058.86/17.1

Наталія Салтан

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ПРЕДСТАВНИКІВ МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ 20-Х РР. ХХ СТ.

У статті аналізується процес формування ціннісних орієнтацій представників молодшого покоління в перше десятиліття існування радянської влади. Зазначається, що на їх становлення впливали антагоністичні системи ціннісних орієнтацій: родинна «патріархальна», буржуазна «індивідуалістична», більшовицька «державницька». Постійно конкуруючи між собою, жодна з них не змогла в повній мірі підкорити дитячу свідомість. Характерною особливістю перехідного періоду, який пережило українське радянське суспільство в 20-х рр. ХХ ст. стала ситуація «аномії», коли старі соціальні норми та цінності втрачали актуальність, а нові норми ще не вкоренились у свідомості пересічних громадян.

Ключові слова: дитина, система ціннісних орієнтацій, держава, родина, вулиця.

З дитинства багатьом відомі алегоричні образи персонажів пропагандистського твору А. Гайдара «Військова таємниця». Змістом сюжету повісті є тема одвічної боротьби між силами добра та зла. Герой («Мальчиш-Кибальчиш») і антигерой («Мальчиш-Плохиш») уособлюють два табори одного суспільства: прибічників нової радянської влади та їх опонентів, запродавців «клятих буржуїнів». Ця одномірна модель суспільної свідомості була лише продуктом радянської міфології. Своєрідність історичної ситуації 20-х рр. ХХ ст. полягала в одночасному існуванні в українському суспільстві елементів різних світоглядних моделей-культур логічних систем реальних цінностей: родинної «патріархальної», буржуазної «індивідуалістичної», більшовицької «державницької».

У цьому контексті цікаво дослідити як формувалися ціннісні орієнтації та соціокультурні норми представників молодшого покоління, чия свідомість була найбільш вільною від культурних зразків минушини, а також визначити ступінь впливу на них світоглядних моделей дорослої культури, соціального оточення й державної політики.

Заявлена тема дослідження знаходиться в площині вивчення історії, культурної антропології, психології, та соціології. Саме через міждисциплінарний статус проблеми виникає потреба залучення до історичного дослідження теоретичних висхідних вищезначених суспільствознавчих наук.

Антропологічна думка наголошує на тому, що культура прищеплюється через виховання, є соціальною та ідеаційною. Спільні звички членів певної соціальної групи становлять культуру цієї групи й осмислюються конкретними індивідами як стандартні. Вони є усталеними, такими, що мають за основу певні прецеденти, та можуть відхилятися від ідеї чи традиційної поведінки під впливом обставин [7, с. 49–56]. Соціологи вважають, що основна проблема, яку повинні усвідомлювати політики-реформатори, пов'язана із повсякденними діями індивідів, які моделюються звичками, сформованими в процесі накопичення соціального досвіду. Ці практики радикально відрізняються від тих, які становлять сутність нових інститутів [11, с. 305]. У той же час, людина не може відставати від інших, а тому розвиває саме такі типи поведінки, які відповідають новим обставинам і стандартам, її поведінка стає конвенціональною [10, с. 403]. Сучасна історична наука представлена здебільшого фрагментарними дослідженнями окремих аспектів проблеми. Наукові підходи до осмислення дитинства як цілісного соціокультурного явища окреслила Н. Марченко. Вона запропонувала застосувати біографістику в якості синтезуючого підходу до вивчення дитинства як історичного феномену [6]. Аналіз складових образу «радянської дитини» та механізму його формування в УРСР у кінці 1920–1930-х рр. представлено у дослідженні Н. Гогохії [4].

Характерною особливістю радянського ладу стала ідеологізація всіх сфер суспільного й особистого життя. Аналізуючи зміни світоглядної парадигми та молодіжних ідеалів в умовах тоталітарної системи ХХ ст., українська дослідниця Л. Боса виявила, що розмивання ролі традиційної сім'ї у вихованні нового покоління й одержавлення всіх виховних і соціалізаційних процесів стало одним з принципів політики більшовиків [2]. Правляча партія в культурній галузі впровадила програми загальноосвітнього, ідейно-політичного, технічного навчання; виховання антирелігійних переконань і нового ставлення до праці; фізичної підготовки та естетичного виховання. Завданням діалектичного поєднання названих програм стало формування в радянському середовищі стійких ознак соціалістичної культури, а також забезпечення соціальної однорідності в соціумі. Як зазначає сучасна історична наука, успішне впровадження образу «вірного лєнінця» в масову свідомість пов'язано з умілим використанням кращих рис дитини – активності, творчості, потягу до всього нового тощо [4, с. 47].

Влада опосередковано прищеплювала молодому поколінню потрібні їй норми й цінності через дитячу літературу. Книжкова продукція стала потужною зброєю в процесі виховання дитини, спрямовувала її думки в бік масового революційного настрою. Органами освіти були визначені критерії для оцінки художньої вартості казок і дитячих оповідань. Завдання дитячої літератури полягало у залученні свідомості дитини до комуністичної моралі через наступні емоції: почуття бадьорої радості, покликання до праці, почуття соціальної гідності, любов до природи і життя, усвідомлення класових суперечностей та жадою до їх знищення [12, с. VII].

Виходячи з матеріалістичної парадигми, державні органи закладали основи природничо-наукового розуміння світових явищ шляхом популяризації природознавчих дисциплін на сторінках дитячої преси, а також створення мережі гуртків юних натуралістів при школах та дитячих клубах.

Важливою складовою становлення нового світогляду дитини було формування її ставлення до роботи, заохочення до свідомої і творчої праці. Трудове виховання виявилось одним із пріоритетних напрямків діяльності дитячих клубів. Кожен член клубу, відвідуючи різні гуртки, вчився самостійно обслуговувати власні потреби, наприклад, вивчав як ремонтувати меблі, лагодити одяг, відновлювати палітурки шкільних підручників тощо.

Найсуттєвіший вплив на ціннісні орієнтації та повсякденну поведінку дитини здійснювала її власна родина – осередок традицій і звичаїв минулих поколінь. Передача культурних ідеалів та соціальних норм молодшому поколінню відбувалася під час неформальних контактів дітей із дорослими, усного спілкування, водночас, діти наслідували наочним прикладам батьківської поведінки. Повага до пращурів, особлива роль батька як голови родини, працелюбство, релігійність стали основними рисами, які прищеплювалися родинним вихованням.

Патріархальні цінності сприяли збереженню та консервації традиційного життя й вірувань. Навіть наприкінці 1920-х рр. відчувався вплив родинних світоглядних моделей на свідомість представників молодшого покоління. Особливо сильним він був у патріархальних спільнотах, які продовжували дотримуватися старих традицій: віруючих, іудеїв і сільських мігрантів. Так, навіть найбідніші єврейські родини знаходили кошти для навчання своїх дітей основам іудаїзму, «щоб після їх смерті він міг казати «кадеш» заупокійну молитву» [9, с. 13].

Кожне суспільство цінує певні якості особи вище за інші, а діти засновують ці цінності в процесі соціалізації. Панування ринкових відносин, з одного боку й злиденне життя – з іншого, сформувавши специфічні ціннісні орієнтації та норми людських взаємин, які дуже різнилися від запропонованих нам ідеологем радянської історіографії. Основною ознакою «непманівської» буржуазної моралі виступав індивідуалізм. Новий тип особистості характеризувався новими чеснотами, що передбачали активне ставлення до життя, заповзятість, хватку та ініціативу. Наслідуючи діям нової буржуазії, багато хто з хлопців мріяв назбирати кошти для заняття вельми популярним на той час бізнесом: вуличною торгівлею цукерками.

В умовах, коли модель родинного виховання не передбачала щільного контролю та різнобічної опіки над дитиною, представники молодшого покоління багато часу проводили на вулиці. Діти, які користувалися авторитетом серед однолітків, встановлювали зразки поведінки, які приймалися всіма іншими членами товариства. Одним із наслідків абсолютизації практично-утилітарних відносин у суспільстві стало поширення різноманітних проявів девіантної поведінки серед дітей і підлітків. Харків, як великий залізничний вузол, упродовж 1920-х рр. став одним із центрів дитячої безпритульності. Малі волоцюги заробляли собі на життя жебрацтвом, проституцією, крадіжками та розбоями. Так, харківська окружна комісія у справах малолітніх правопорушників упродовж 1927 р. – початку 1928 р. розглянула 781 справу, серед яких переважали факти підліткових крадіжок, пограбувань і хуліганства. [1]. Серед правопорушників були не лише безпритульні, але й такі діти, що мешкали разом з батьками, але перебували без догляду через зайнятість останніх.

Лібералізація суспільних відносин впродовж 20-х рр. XX ст. стала можливою завдяки тому, що комуністична партія ще не претендувала на монополію у формуванні свідомості людини. Політичні події активно обговорювались у суспільстві пересічними громадянами. Природно, що для дитини навколишній світ ставав матеріалом для своєрідних інтерпретацій. Постійно взаємодіючи з агентами соціалізації (слухаючи розмови дорослих, радіопередачі тощо), вони включали політичні персонажі й події до свого лексикону та ігор. Яскравим прикладом фольклору середини 1920-х рр. виступає дитяча лічилка, герої якої – адепти комуністичної ідеології.

Карлмаркс, Троцький та Щипай

Ехали на лодке

Карлмаркс, Троцький утонув,

Кто остался в лодке? [8, с. 7].

Характерною особливістю перехідного періоду, який пережило українське радянське суспільство в 20-х рр. XX ст. стала ситуація «аномії», коли старі соціальні норми та цінності втрачали актуальність, а нові ще вкоренились у свідомості пересічних громадян. Впродовж 1920-х

рр. паралельно співіснували в цілому антагоністичні пролетарські, буржуазні та патріархальні цінності. У першу чергу корозійні процеси торкнулися традиційних родинних цінностей. Діти протестували проти беззаперечного авторитету представників старшого покоління та намагалися відстояти право на власну думку.

Спілкування між представниками різних соціокультурних груп відбувалось не без конфліктів. Про відсутність толерантності у ставленні до іншого свідчать випадки, коли юні харків'яни підкреслювали свій статус столичних мешканців і дражнили вихідців із села та жителів інших регіонів [3, с. 78]. Натомість, були й приклади культурної дифузії. До них слід віднести трансформацію уявлень про зовнішній вигляд серед дітей, які належали до різних соціальних груп. За спогадами української емігрантки Л. Дражевської: «Діти з родин селян і робітників відрізнялись від «інтелігентів» одягом, а часом і манерами. Наприклад, дівчата з інтелігентних родин ходили в капелюшках і туфлях, а з клясів пролетарів і селян – у хустках і чоботах... Різниця в одезі з часом згладилася. «Інтелігентки» почали носити червоні хусточки, а дочки «пролетарів» – почали звертати увагу на моду» [3, с. 78]. Шкільне середовище впливало на смаки дитини, сприяло зближенню, культурних вподобань представників цієї вікової категорії.

Отже, свідомість молодого покоління являла собою складний багатовимірний духовний феномен, в якому знайшли відображення різні системи ціннісних орієнтацій: родинна «патріархальна», буржуазна «індивідуалістична», більшовицька «державницька». Ці уявлення існували у вигляді ідеалів, світоглядних принципів, морально-правових оцінок та стереотипів повсякденної свідомості. Впродовж означеного періоду відбувалась видозміна дитячої свідомості дитини. Розширення сучасного уявлення про трансформацію ментального середовища, на основі аналізу різноманітних документів офіційних органів, періодичних видань, джерел особистого походження (спогадів мемуарів), літературних джерел, становить перспективу подальших досліджень з цієї тематики.

Список використаних джерел

1. Боротьба зі злочинами малолітніх правопорушників // Вісті ВУЦВК. – 1928. – 4 квітня (№ 81).
2. Боса Л. Г. Соціалізація української молоді кінця XIX – початку XX століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.05 «Етнологія» / Боса Любов Григорівна; Інститут мистецтвознавства фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. – К., 2007. – 19 с.
3. Дражевська Л. Шкільні роки: спогади про Харківську шкільну семирічку № 51 / Л. Дражевська // Сучасність. – 1989. – Ч. 1 (333). – С. 75–86.
4. Гогохія Н. Т. Дитина в тоталітарному суспільстві: образ «вірного лєнінця» в офіційному дискурсі УРСР у кінці 1920–1930-х рр. // Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка. – 2009. – № 21 (184). Серія: Історичні науки. – С. 42–47.
5. Марченко Н. П. Дитинство як предмет дослідження біографічної науки // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2010. – Вип. 28. – С. 508–519.
6. Мердок Дж. Фундаментальные характеристики культуры / Дж. Мердок // Антология исследований культуры: в 2 т. Т.1. Интерпритация культуры. – Спб.: Университетская книга, 1997. – С. 49–56.
7. Татарова А. Будь готов / А. Татарова // Пламя. – 1925. – № 4. – С. 6–8.
8. Терський Ем. У тенетах запальних мєламєдів / Ем. Терський // Червоні квіти. – 1929. – № 7. – С. 13.
9. Шибутани Т. Социальная психология / Т. Шибутани – Ростов-на-Дону: «Феникс», 1996. – 544 с.
10. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка. – М.: Аспект-Пресс, 1996. – 416 с.
11. Що розказувать дітям. Збірник матеріалів для розказування в установах соціального виховання. – Х.: ДВУ, 1925. – 347 с.

Наталья Салтан

ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТАЦИИ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ 20-Х ГГ. XX В.

В статье анализируется процесс формирования ценностных ориентаций представителей младшего поколения в первое десятилетие существования советской власти. Отмечается, что на их становление влияли антагонистические системы существующих в обществе ценностных ориентаций: семейная «патриархальная», буржуазная «индивидуалистическая», большевистская «государственная». Постоянно конкурируя между собой, ни одна из них не смогла в полной мере покорить детское сознание. Характерной особенностью переходного периода, который пережило украинское советское общество в 20-х гг. XX в. стала ситуация «аномии», когда старые социальные нормы и ценности теряли актуальность, а новые нормы ещё не укоренились в сознании рядовых граждан.

Ключевые слова: ребенок, система ценностных ориентаций, государство, семья, улица.

Natalia Saltan**VALUE ORIENTATION REPRESENTATIVES
THE YOUNGER GENERATION OF THE 20'S. TWENTIETH CENTURY**

This article analyzes the formation of value orientations of the younger generation in the first decade of Soviet power. It is noted that their formation was influenced by antagonistic system of value orientations of topics: family «patriarchal», bourgeois «individized», bolshevik «reigning». Constantly competing with each other, none of them was able to fully conquer the consciousness of childhood. A characteristic feature of the transition period, which the Ukrainian Soviet society in the 20's. XX century. Passed over was situation «anomie» when existing social norms and values lost relevance, and new standards were not still entrenched in the minds of ordinary people.

Key words: child, system values, state, family, street.

УДК 7.036. 2. 94(477)**Ірина Скакальська****МИСТЕЦЬКА ЕЛІТА В ПРОЦЕСАХ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ
ВОЛИНІ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ ХХ СТ.**

У статті аналізується культурно-мистецький аспект діяльності волинської еліти міжвоєнного періоду ХХ ст. Показано вплив провідної верстви на розвиток культури краю. Розкрито співпрацю польської та української еліти, яка найбільше проявлялась в галузі мистецтва.

Ключові слова: еліта, мистецтво, Волинь, культура, національне відродження.

У наш час суспільство втратило духовні орієнтири розвитку, відсутні сталі моральні цінності та сформовані ідеали, що характеризують ідентичність українського народу, відсутній баланс між національними традиціями та новаціями, тому важливим є дослідження діяльності культурної еліти в історичній ретроспективі. Це зумовило актуальність дослідження.

Мета публікації полягає у тому, щоб розглянути роль мистецької еліти в процесах національного відродження Волині міжвоєнного періоду ХХ ст.

Частково проблему мистецького життя Кременеччини висвітлила у своїй монографії О. Панфілова [1], певний аспект культурницької діяльності волинської інтелігенції розглянула В. Доброчинська [2]. У дисертації на основі широкого кола опублікованих і неопублікованих джерел автором висвітлено особливості формування та роль української, польської, єврейської, російської, чеської, німецької інтелігенції у культурному житті Західної Волині міжвоєнного періоду. У розвідці П. Шиманського «Музичне життя Волині 20-30-х років ХХ століття» наводяться дані біографічного і творчого змісту відомих на Західній Волині солістів-бандуристів Д. Щербини, К. Місевича [3]. Стаття О. Легкун теж присвячена розвитку музичного мистецтва на Волині [4].

Постає питання: кого відносити до культурної еліти? Чи варто виокремлювати власне такий тип еліти? У цьому контексті важливо зазначити, що сучасні науковці почали розмежовувати поняття політичних та культурних еліт. Так, на думку, дослідника І. Кондакова, політичні та культурні еліти, «пов'язані в принципі схожими механізмами селекції, статусного споживання, престижу, не збігаються між собою і тільки інколи можуть об'єднуватися в тимчасові альянси, які є досить нестійкими та крихкими». У цілому вони являють собою соціально-сміслові та культурно-сміслові структури суспільства, які співіснують в часі та просторі [5, с.556].

При виділенні культурної еліти необхідно надати перевагу ціннісному критерію. Культурологи частіше використовують термін «еліта» до видатних діячів культури, інколи він виступає як синонім «аристократії духу». Саме культурна еліта більш підходить до значення терміну «еліта» – це кращі, по-справжньому творчі, талановиті особистості [6, с.292]. Призначення культурної еліти не в тому, щоб опонувати владі, а в тому, щоб виховувати духовність людей, формувати ідеї, підказувати найбільш раціональні шляхи розвитку суспільства [6, с.293]. Таким чином, культурна еліта як складова еліти є самостійною.

Міжвоєнний період ХХ ст. у культурному розвитку Західної Волині мав свої особливості, вони проявились у деяких аспектах. Зокрема, волинські митці, незважаючи на політику колонізації, асиміляції та насаджування польських художніх традицій, прагнули реалізувати своє право на національну ідентичність. Вагоме значення у підтримці мистецтва надавали товариства «Просвіта», «Союз українців», кооперативи та інші.

Значну роль у розвитку культурного життя Волині відігравали аматорські колективи (акторські трупи і студії, хори, майстерні, танцювальні гурти, літературні об'єднання) та мистецькі